

Мизин Т. О.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЯ ТА ДЕТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЯ В АНГЛІЙСЬКІЙ ГЕОГРАФІЧНІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ

У статті досліджено проблеми термінологізації та детермінологізації у сучасній англо-мовній термінологічній системі підмови географії. Зазначається, що різноманітні аспекти термінології є надзвичайно суперечливими та дискусійними. У дослідженні дається визначення географічного терміна. Підкреслюється, що процес формування нових наукових термінів проходить за загальними законами мовної номінації. Виявлено, що найчастіше англійські терміни утворюються за рахунок внутрішніх ресурсів мови, шляхом термінологізації загальноновживаних слів та транстермінологізації вже існуючих термінологічних одиниць. У дослідженні під термінологізацією мається на увазі процес поповнення термінологічної лексики шляхом вторинної номінації. Визначено, що основними інструментами семантичної деривації термінів виступають метафора та метонімія. Акцентовується увага на тому, що підставою для метафоричного перенесення можуть слугувати асоціації за зовнішньою подібністю, схожістю функцій, одночасною зовнішньою і функційною подібністю. Виокремлено шість груп метафор згідно типу подібності. Підкреслюється, що метонімія є активним типом вторинної номінації у сфері географії. Доведено, що одним із продуктивних інструментів метонімізації є власні імена, що утворилися з загальноновживаної лексики. Помітний пласт представлений метонімічними зв'язками, характерними для терміносполук, що в своїй структурі містять епонім. Досліджено випадки звуження та розширення значення. З'ясовано, що галузеві підсистеми термінологічної лексики формуються та розвиваються в тісній взаємодії одна з одною. Аналізуються випадки транстермінологізації, під якою розуміється залучення термінів із однієї підсистеми мови до іншої. Підкреслюється, що детермінологізація (вихід термінологічного значення поза межі чіткої системи, усталення його в загальноновживаній лексиці, де лексична одиниця може набувати певних відтінків значення) є результатом взаємодії термінологічної системи з загальноновживаною лексикою. Акцентовується увага, що детермінологізація лексичних одиниць зумовлена лінгвістичними та екстралінгвістичними факторами.

Ключові слова: термін, загальноновживана лексика, термінологізація, транстермінологізація, детермінологізація.

Постановка проблеми. Питання термінології постійно привертають увагу лінгвістів. Термінологічні системи різних галузей неодноразово були об'єктом дослідження в наукових розвідках учених. Вивчення закономірностей утворення та функціонування термінів є одним із найважливіших завдань сучасної лінгвістики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання термінології є надзвичайно суперечливими і дискусійними. Лінгвісти трактують поняття з різних позицій. Терміни були об'єктом та предметом вивчення вітчизняних і зарубіжних лінгвістів: О. О. Селіванової, В. І. Карабана, А. С. Д'якова, Т. Р. Кияка, З. Б. Куделько, Д. С. Лотте, М. Т. Cabré, Р. А. Faber and L.-A. Pilar. Останні дослідження термінів охоплюють досить широкий спектр питань. Так, Ю. А. Зацний, А. В. Янков розглядають історико-

етимологічні параметри елементів медичної терміносистеми. Н. Ю. Бондаренко досліджує терміни комп'ютерних технологій. В. Л. Іщенко, О. В. Глоба розглядають особливості економічної терміносистеми. Феномен детермінологізації (на матеріалі англійської термінологічної підсистеми машинобудування) розглядає О. О. Литвинко. І. В. Середюк розкриває суть процесу детермінологізації англійських філософських термінів. У фокусі уваги Н. С. Шарафутдінової є семантичні зміни в авіаційній термінології. О. В. Деменчук аналізує типологію моделей семантичної деривації. О. І. Павлова розкриває семантичні способи термінотворення в музичній терміносистемі. Роботи О. В. Константінової присвячені семантичній деривації в процесах семантичної міграції англійських термінів оподаткування.

Проте до сьогодні проблема термінологізації та детермінологізації залишається недостатньо вивченою.

Наукова термінологія – це широкий шар лексики, де терміносистеми інтенсивно розвиваються та активно взаємодіють між собою. Тому вивчення закономірностей утворення термінологічної лексики, її структури та семантики стало одним із найважливіших завдань сучасної лінгвістики. Крім того, вивчення процесів взаємодії термінологічної та загальновживаної лексики є важливим для вивчення тенденцій розвитку мови. Огляд наукового доробку підтверджує, що термінологізація є актуальною для номінації понять у науковій мові.

Постановка завдання. Актуальність статті зумовлена недостатньою вивченістю семантичних аспектів міграції англійської термінологічної лексики в сучасному термінознавстві та лінгвістиці.

Мета статті – розглянути процеси термінологізації та детермінологізації на матеріалі підмови географії. Поставлена мета передбачає вирішення таких **завдань**: описати механізми термінологізації, транстермінологізації та детермінологізації лексики; встановити причини семантичних змін.

Матеріалом дослідження слугують лексикографічні видання [1; 6; 11; 14; 16; 18].

Виклад основного матеріалу. Фахова термінологія, під якою слідом за Р.А. Faber and L.-А. Pilar, ми розуміємо вивчення того, як спеціалізовані поняття структуруються, описуються та визначаються в одній і тій же чи різних мовах у межах спеціалізованої науки [12, с. 3] є важливим інструментом передачі спеціальних знань, а галузеві терміни – носіями професійної інформації та її основними елементами.

Терміни виконують комунікативну функцію в професійному середовищі й відображають прагнення людини до оптимізації спілкування в спеціальних сферах діяльності суспільства.

Зазначеним лексичним одиницям властива деємоційність з огляду на те, що терміни покликані створювати точну уяву про поняття і предмет. Вони набувають узагальненого значення, втрачають системність, точність і однозначність [10, с. 251].

На нашу думку, англомовний географічний термін – це слово чи словосполучення, що репрезентує поняття цієї сфери, є відтворюваним, має дефініцію, зафіксовану в лексикографічних джерелах та слугує для передачі інформації в професійному середовищі.

Процес формування нових наукових термінів, в основному проходить за загальними законами мовної номінації. Проте термінологічна система має свої особливості, диференціальні ознаки, що відрізняють її від загальновживаної. Серед таких ознак виділяють системність, стилістичну нейтральність, тенденцію до однозначності в межах термінологічного поля, наявність точної дефініції, тенденцію до відкидання синонімів [9, с. 167].

О. Єсперсен, Г. Марчанд стверджують, що основними джерелами поповнення словникового складу сучасної англійської мови є різноманітні види морфологічного, синтаксичного та синтактико-морфологічного способів словотвору [13; 15].

О. О. Селіванова вказує, що творення термінів відбувається здебільшого шляхом семантичної деривації (метонімізації та найчастіше метафоризації як використання знака однієї предметної сфери на позначення іншої); запозичення, калькування з інших мов: морфологічних способів словотворення, часто із застосуванням інтернаціональних елементів, стандартних спеціалізованих морфем (терміноелементів); аббревіації й аналогії, а інколи і шляхом креації – створення абсолютно нового знака [7, с. 66].

Наше дослідження свідчить, що найчастіше англійські терміни утворюються за рахунок внутрішніх ресурсів мови, шляхом термінологізації загальновживаних слів та транстермінологізації вже існуючих термінологічних одиниць.

Під термінологізацією розуміють набуття загальноназивним словом ознак терміна [5, с. 14].

С. Е. Врайт та Г. Будін зазначають, що термінологізація – це процес метафоричного переносу поняття загальнолітературної мови на точніше поняття в області спеціальної мови [19, с. 752].

У нашому дослідженні під термінологізацією ми будемо розуміти процес поповнення термінологічної лексики шляхом вторинної номінації (метафоризації, метонімізації).

Причини термінологізації полягають у розвитку наукового знання, необхідності номінації нових об'єктів. Механізм виникнення термінологічної лексики на основі загальної часто пов'язують зі схильністю людей порівнювати предмети і явища дійсності, виділяти подібні та відмінні ознаки.

М. І. Кухарчишин стверджує, що в будь-якій терміносистемі є терміни-кореляти загальновживаних слів. Вони ґрунтуються на різних рівнях пізнання – побутовому й науковому. Наукове пізнання спирається на результати побутового: утворивши поняття, ми первинний, чуттєвий зміст слова доповнюємо вторинним – раціональним

наповненням. Отже, терміни є результатом логічного осмислення результатів пізнавальної діяльності людини [3, с. 59].

Основними інструменти семантичної деривації термінів виступають метафора та метонімія. Слід зазначити, що термінологічні метафори – невід’ємна частина наукових текстів. За нашими спостереженнями їхня частка серед географічних термінів складає 23%. Метафоричне пренесення назви зумовлене певними асоціативними зв’язками. Як засвідчує матеріал, підставою для метафоричного перенесення можуть слугувати асоціації за зовнішньою подібністю, схожістю функцій, одночасною зовнішньою і функційною подібністю.

Видається логічним класифікувати метафору згідно типу подібності.

По-перше, це антропоморфні метафори. Наше дослідження показує, що це найчастотніший тип метафори: *head, shoulder, river mouth, solifluction lobe*. Вони складають 36,5% від усіх термінологічних метафор сфери географії.

Друга група представлена метафорами основаними на зовнішній схожості: *bed, blanket, gate, shelf, fork*. Вони складають 27,4%.

Схожість основана на подібності лежить в основі створення термінів третьої групи (14,3%): *base, face, saddle*.

Четверта група – це метафори, які базуються на кореляції змісту і форми (9,6%): *rapids, hanging valley, breakwater*.

П’ята група складається з метафор, що основані на подібності характеристик (8,4%): *shock wave, bogburst*.

Шоста група – термінологічні метафори, що базуються на умовній аналогії: *wandering dune, standing wave*. Їхня частка – 3,8%.

Але семантичні зміни в географічній термінології не обмежуються лише метафорою. Інший частотний тип семантичної зміни – метонімія. Один із активних інструментів метонімізації представлений власними іменами, що утворилися з загальноживаної лексики: *the City, the Highlands*. З іншого боку, досить високу частку географічних термінів складають власні імена, що перейшли до складу географічних термінів: *volcano*, що походить від латинського імені *Vulcanus*, римського бога вогню. Лексична одиниця *atlas* бере свій початок від імені титана, зображення якого з’явилося на одному з перших зібрань географічних карт [17].

Метонімічні зв’язки характерні для терміносполук, що в структурі містять епонім, конкрети-

затор із позначенням особи, причетної до опису чи дослідження поняття, так звані терміни-епоніми: *Alonso model* (модель Алонсо – просторова модель міста розроблена американським економістом Уільямом Алонсо, де місто розглядається як центральний діловий район, у якому йде конкуренція за землю між різними видами її застосування: офіси, магазини, житло). Іншими прикладами можуть слугувати: *Attenberg limits* (граничні значення Аттенберга – показники критичного вмісту у воді дрібнозернистого ґрунту: його границі пересихання, межа пластичності та межа рідини) пов’язані з іменем шведського землероба Альбертом Аттенберга; *Beaufort scale* (шкала Бофорта – дванадцятибальна шкала, розроблена британським гідрографом Френсісом Бофортом і прийнята Всесвітньою метеорологічною організацією, для наближеної оцінки сили і / або швидкості вітру за його дією на наземні предмети або за виглядом і розміром хвиль у відкритому морі); *Mohorovicic discontinuity* (Поверхня або Розрив Мохоровича, границя розділу між земною корою та верхньою мантією Землі) названа на честь хорватського сейсмолога Андрії Мохоровича [1; 6; 11; 14; 16; 18].

Нами зафіксовано також випадки звуження значення, при якому відбувається спеціалізація значення. При переході слів від загального вживання до спеціального вони набувають іншого значення, відбувається їхня спеціалізація. До прикладу, *arena* (арена, сфера діяльності: місце події, стадіон, спортивний комплекс) у сфері географії набуває значення *неглибока западина*. Лексична одиниця *apron*, як географічний термін, звужує своє значення: 1) *алювіальне віяло* та 2) *поріг, водобій*. Лексема *tide* походить від прото-індоевропейського слова *di-ti*, що означало *поділ часу*. А слово *summer* запозичене із санскриту зі значенням *сезон, пів року* [17].

Протилежний процес, розширення значення, відбиває зростання логіко-семантичного змісту слова і поширення його на більший обсяг речей. До прикладу, слово *zone* було запозичено з грецької мови, в якій воно означало *жіночий пояс*. А прото-германське слово *wind* розширило своє значення і набуло форми *weather* [17].

Е. О. Куш зазначає, що при дослідженні семантичного деривата стосовно термінів тієї або іншої науки необхідно враховувати одну з найважливіших особливостей будь-якої термінології – її системний характер. Термінологія тісно пов’язана з галуззю знань, поняття якої вона описує і, оскільки в будь-якій науці поняття, якими

ця наука оперує, є певною системою, то і терміни, що їх позначають, також пов'язані між собою певними логічними стосунками [4, с. 216].

Галузеві підсистеми термінологічної лексики формуються та розвиваються не ізольовано одна від одної, а в тісній взаємодії. Терміни можуть преміщатися з одного термінологічного словника до іншого. Це явище немає уніфікованої назви. Деякі лінгвісти називають це явище транстермінологізацією (М. І. Кухарчишин, І. В. Середюк), інші – ретермінологізацією (Е. О. Куш, Г. В. Наконечна, І. Б. Ментинська). Ю. А. Зацний пропонує назву «трансспеціалізація». Е. Ф. Скороходько використовує термін «міжгалузева трансформація».

Т. Р. Кияк, О. І. Каменська під цим явищем розуміють перенесення готового терміна з однієї галузевої сфери в іншу з повним або частковим його переосмисленням та перетворенням у міжгалузевий омонім [2, с. 79].

У дослідженні ми будемо використовувати термін *транстермінологізація*, під якою розуміємо залучення термінів із однієї підсистеми мови до іншої. І. В. Середюк зазначає, що транстермінологізація може бути двох типів: функціональною і семантичною [8, с. 10]. При першому типі відбувається міграція термінів із терміносистеми однієї науки до іншої у функціональному аспекті. Наприклад, термінологія географії має споріднені терміни, з геологією: *shelf*, *shift*, із медициною – *thermometer*, із політологією – *xenophobia*. Семантична транстермінологізація пов'язана з переосмисленням значення в новій термінології, наприклад, терміни *base* різняться в різних галузях. Так, в архітектурі ця лексична одиниця має значення *фундамент*, *підвалина*, *цоколь*; *п'єдестал*. У спорті це *місце старту*, в хімії – *основа*, а в друкарстві – *колодка для кліше*, у військовій сфері – *позиція*. Чи, до прикладу, лексична одиниця *cataract*. У галузі географії – це *злива*; *пороги (на річці)*; у медицині *катаракта* – захворювання очей, а як технічний термін слово набуває значення *гідравлічний регулятор*. Лексична одиниця *bridge*, яка, як географічний термін означає *риф*, *підводні скелі або каміння, які формують гряди*, в медицині означає *зубний протез*, а в музиці – *підставку, нижній поріжок* (деталь струнного інструмента), у будівництві – *балку*, в хімії – *зв'язок між складовими молекули*, а в електриці – *шунт* [1; 6; 11; 14; 16; 18].

Явище протилежне термінологізації отримало назву детермінологізація.

О. Селіванова визначає детермінологізацію як явище мовної системи, вияв мовної економії й асиметричного дуалізму мовного знака, яке являє собою перехід термінів до загальноновживаної лексики [7, с. 117].

Під детермінологізацією ми будемо розуміти вихід термінологічного значення поза межі чіткої системи, усталення його в загальноновживаній лексиці, де лексична одиниця може набувати певних відтінків значення.

Дослідники зазначають, що детермінологізація лексичних одиниць зумовлена лінгвістичними та екстралінгвістичними факторами. Лінгвістичні – виникають внаслідок системних зв'язків самої мови, у той час як екстралінгвістичні викликані розвитком науки, техніки, зростанням їхньої ролі в житті суспільства. Причини детермінологізації полягають у проникненні термінів терміносистеми в узус розмовного, художнього та публіцистичного слововжитку; лексика терміносистем, у якій проходить процес детермінологізації, має бути актуальною для більшості носіїв мови [4, с. 218].

Крім того, причинами детермінологізації може бути інтенсивний розвиток науки і техніки, зацікавленість технічними новинками. Усе це призводить до інтелектуалізації висловлювань.

Професійна лексика, проникаючи до складу загальномовної виконує важливу функцію. Вона збагачує словниковий запас мовців, сприяє розширенню синонімічних рядів. Термінологія стає все більш доступною і це призводить до того, що інколи стираються межі між терміном і нетерміном: слова, які входили колись до складу термінологічної лексики, стали надбанням загальноновживаної мови.

Багато вузькогалузевих географічних термінів розширили свій семантичний обсяг і сферу функціонування, набувши нових значень у загальноновживаній мові, стали її органічним складником. Так, термін *meander* у розмовній мові набув значення *тинятися*, *сновигати*, *блукати*. Термінологічна одиниця *atmosphere* (газова оболонка; одиниця тиску) у складі загальномовної лексики означає *умови співіснування живих істот*; *загальне враження*. Термін *continent* у британському варіанті англійської мови має додаткове значення: *європейський материк*, *континент (на протилежності Британським островам)* [1; 6; 11; 14; 16; 18].

Висновки. Аналіз процесів термінологізації, транстермінологізації та детермінологізації лексичних одиниць дозволив простежити зв'язок

між цими лінгвістичними явищами. Дослідження виявило, що географічна термінологія англійської мови – це єдність вузькоспеціалізованих і міжгалузевих термінів, що у великій мірі має за основу загальноновживану лексику. Найчастіше англійські терміни утворюються за рахунок внутрішніх ресурсів мови, шляхом термінологізації загальноновживаних слів та транстермінологізації вже існуючих термінологічних одиниць. Метафора, метонімія, розширення та звуження значення дали

поштовх до появи термінологічної лексики сфери географії. Це дає підстави зробити висновок, що межі між різними шарами лексики є гнучкими, завдяки чому термінологія збагачується новими лексичними одиницями.

В одній статті неможливо описати всі аспекти, пов'язані з проблематикою дослідження. **Перспективу** для подальшого дослідження вбачаємо у вивченні функціонування термінології сфери географії в тексті.

Список літератури:

1. Дахно І. І. Англо-український географічний глосарій. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 390 с.
2. Кияк Т. Р., Каменська О. І. Семантичні аспекти нормалізації термінологічних одиниць. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. Житомир, 2008. № 38. С. 77–80.
3. Кухарчишин М. І. Семантична деривація в українській біологічній термінології : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Львів, 2021. 247 с.
4. Куш Е. О. Семантичні аспекти міграції та способи перекладу англійської термінологічної лексики. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. Запоріжжя, 2010. № 1. С. 215–221.
5. Лейчик В. М. Терминоведение : Предмет, методы, структура. Москва : ЧеРО, 2009. 256 с.
6. Мизин Т. О. Англо-український словник загальногеографічних термінів. Київ : Видавничий дім «Кий», 2018. 314 с.
7. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля, 2008. 712 с.
8. Середюк І. В. Філософська термінологія у сучасному британському інтелектуальному романі: семантика і функціонування : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Харків, 2010. 21 с.
9. Хирівська Г. Явище синонімії в українській фармацевтичній термінології. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. Познань, 2016. Vol. 4. С. 167–172.
10. Швачко С. О. Термінологізація і детермінологізація слів міри і ваги. *Філологічні студії*. Луцьк, 2004. № 2. С. 248–252.
11. Cambridge Dictionary. Fourth edition. Cambridge : Cambridge University Press, 2013. 1856 p. URL : <https://dictionary.cambridge.org/us/dictionary/>
12. Faber P. A. and Pilar L.-A. (2016). Specialized Knowledge Representation and Parameterization of Context. *Frontiers in Psychology*. 7(196), 3. URL : <https://www.researchgate.net/publication/295672995>, 2016
13. Jespersen O. Essentials of English Grammar. London : G. Allen & Unwin, 1964. 387 p.
14. Macmillan Dictionary. URL : <https://www.macmillandictionary.com/dictionary/>
15. Marchand H. Word-building in the English Language. Cambridge : Cambridge University Press, 1980. 293 p.
16. Merriam-Webster Learner's Dictionary. URL : <https://www.merriam-webster.com/dictionary/>
17. Online Etymology Dictionary. URL : <http://www.etymonline.com/index.php?term>
18. The Longman Dictionary of Contemporary English. Harlow : Pearson Education Ltd, 2011. 2081 p. URL: <https://www.ldoceonline.com/dictionary/>
19. Wright S. E., Budin G. Handbook of Terminology Management: in 2 vol. Amsterdam – Philadelphia : John Benjamins, 2001. Vol. 2. Application-oriented Terminology Management. 919 p.

Myzyn T. O. TERMINOLOGIZATION AND DETERMINOLOGIZATION IN ENGLISH GEOGRAPHICAL TERMINOLOGICAL SYSTEM

The article highlights problems of terminologization and determinologization in modern English geographical terminological system. It is stressed that different aspects of terminology are quite contestable and debatable. The research provides the definition of a geographical term. It is underlined that the process of new scientific terms formation undergoes general rules of the language nomination. It is found out that English terms are most often formed at the expense of inner language resources by means of terminologization of common words and transterminologization of already existing terminological units. In the research by the term 'terminologization' we mean a process of enriching terminological vocabulary by means of secondary nomination. It is ascertained that the main instruments of the semantic derivation are metaphorization and metonymization. The attention is drawn to the fact that reasons for the metaphoric transfer of meaning

are associations of appearance, functions or appearance and functions taken together. Six groups of metaphors according to the type of similarity are singled out. It is underlined that metonymy is an active type of secondary nomination in the sphere of Geography. It is proved that one of the most productive instruments of metonymization is personal names formed from common words. A tangible layer of the vocabulary is represented by metonymic ties characteristic of terminological word combinations that have an eponym in their structure. Cases of restriction and extension of meaning are researched in the article. It is found out that subsystems of the terminological vocabulary are formed and develop in close ties with each other. Cases of transterminologization under which we mean transition of terms from one language subsystem to another are analyzed in the research. It is underlined that determinologization (exit of the terminological meaning out of the limits of a system, its usage as a part of common vocabulary where the lexical unit can acquire certain connotations) is the result of the terminological vocabulary and common words interaction. The attention is drawn to the fact that determinologization is caused by linguistic and extralinguistic factors.

Key words: term, common vocabulary, terminologization, transterminologization, determinologization.